

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXV (2017),
Книжка / Issue 2

ДУНАВСКИТЕ ЛЕГИОНИ В БОРБАТА ЗА ИМПЕРАТОРСКАТА ВЛАСТ (I – III в.)

Живко ЖЕКОВ

DANUBIAN LEGIONS IN THE STRUGGLE FOR IMPERIAL POWER (I – III CENTURY)

Zhivko ZHEKOV

Abstract: The role of the Danube legions in the struggle for power in the Roman Empire through the ages is critical. This finding raises the question, what determines their importance in these military conflicts. Responses should be looking at the strategic location of the Danube limes and fighting capacity and the number of legions placed on it. Legions located along the river Danube defend the strategically most important and neuralgic point for the defence of the empire. They are responsible for the defence of the Balkans and the Straits which actually appear connection between western and eastern parts of the state. Located in the centre of imperial defence infrastructure they can, if necessary, to help as quickly as possible to legions protect the Rhine limes or the Euphrates limes.

Key words: Danube legions, Danube limes, Rhine limes, Euphrates limes, Roman Empire.

Римската държава през последните три десетилетия на I в. пр. Хр. започва процес на трансформация и преход от републиканска форма на управление към монархическа, която по-късно става известна като принципат.¹ Едновременно с налагането на новия властов модел започва изграждане на военна инфраструктура, отговаряща на променящото се държавно управление [Mann, J. C. 1974, p. 508–533]. Тя се изгражда под формата на линейна отбрана [Luttwak, E. 1976, p. 18–19], разгърната по най-големите реки, до които достигат имперските граници. През последните десетилетия на I в. пр. Хр. и първата половина на I сл. Хр. постепенно се формират трите големи римски лимеса: Рейнски, Дунавски и Ефратски [Baatz, D. 2000; Schallmayer, E. 2006, p. 43–70]. Тяхното разгръщане по тези три големи реки има в основата си най-вече практическа насоченост [Rankov, B. 2005, p. 175–179]. Те са естествени географски препятствия и тяхното преодоляване изисква известно време и допълнителни усилия от страна на атакувания противник. От своя страна легионите получават време и възможност да организират максимално ефективно своята отбрана и да окажат адекватно противодействие на враговете, атакуващи техните граници [Hanson, W. S. 2014, p. 4–10]. От друга страна, реките са и естествени водни пътища. По тях римляните по-лесно успяват да прехвърлят своите войски от един застрашен участък на друг [Drummond, S. K., and Nelson, L. H. 1994, p. 20–22]. Друго предимство на тази отбранителна стратегия е, че по реките с лодки и кораби много по-бързо, отколкото по суша, се пренасят храните и цялата военна логистика, необходима за легионите и ауксилните части, разположени по лимеса [Le Bohec, Y. 1993, p. 165–210].

Броят на легионите, разположени по трите главни имперски лимеса варира в зависимост от силата на външните заплахи, дължината на лимеса, съществуващата укрепителна и пътна инфраструктура, както и от териториалните промени по границите на империята през вековете. От трите лимеса най-дълъг е Дунавският, неговото протежение е повече от две хиляди километра. След създаването на провинция

¹ Относно принципата като форма на управление и генезис вж. [Millar, F. 1973; Eder, W. 2005, p. 13–32; Severy, B. 2003, p. 44–58].

Дакия през 107 г. неговата дължина се увеличава с още няколкостотин километра. Дължината на Рейнският лимес е около хиляда километра. Трасето на границата с германците също варира през вековете [Elton, H. 1996, p. 41–57]. Завладяването на земите между горните течения на реките Дунав и Рейн от император Домициан довежда до създаването на нова гранична линия, известна като Декуманските полета (*agri decumates*) [Hind, J. G. 1984, p. 188–189]. Трасето на Ефратския лимес и съответно неговата дължина са най-трудни за установяване.² Голяма част от него се простира през пустини и полупустини [Kennedy, D. L., and Riley, D. 1996; Edwell, P. M. 2008, p. 10–20]. В случая с термина Ефратски лимес се обозначава цялата източна граница на империята, а не само тази част от нея, която през определени периоди следва течението на р. Ефрат.

През I в. сл. Хр. до 70 г. Рейнският лимес е най-силният имперски лимес [Okun, M. L. 1989]. Към легионите, дислоцирани непосредствено по него, следва да се добавят и тези, разположени в испанските и британските провинции, които се явяват стратегически резерв на рейнските [Drummond, S. K., and Nelson, L. H. 1994, p. 21]. Общият брой на легионите, стационарни по Германския лимес и в посочените други провинции, варира между десет и дванадесет. По самата река Рейн винаги през този период се разполагат от 6 до 8 легиона [Drummond, S. K., and Nelson, L. H. 1994, p. 27]. Загубата на рейнските легиони във войната от 68 – 69 г. довежда до неговото отслабване. Общият брой на легионите е намален на около десет. След 75 г. в испанските провинции техният брой е намален от три на един. В британските провинции след 87 г. легионите се намалени от четири на три. Тази промяна е свързана с края на активните римски военни операции срещу британските племена. По река Рейн остават дислоцирани шест легиона, два в *Germania Superior* и четири в *Germania Inferior*. Оперативно и стратегически към рейнските легиони спадат и легионите, разположени в провинциите по горното течение на р. Дунав, най-вече тези в Реция [Tac., *Hist.*, III, 5; 15; Genser, K. 1986].

Окончателното структуриране на Дунавския лимес продължава през по-голямата част на I в. сл. Хр. Стартирането на процеса по неговото създаване започва с походите на Марк Лициний Крас, управител на провинция Македония, срещу бастарните 28 – 27 г. пр. Хр. [Tarpin, M. M. 2003, p. 296–301; Burns, T. S. 2003, p. 200]. По време на тези походи римските войски достигат до долното течение на река Дунав, където създават два укрепени района с центрове бъдещите градове Ескус и Рациария [Lica, V. 2000, p. 124–125]. От изток на запад по протежението на река Дунав се простират провинциите Мизия, Панония, Норик и Реция.³ През I в. сл. Хр. големите провинции Мизия и Панония по стратегически съображения са разделени на по две провинции. В периодът 86 – 89 г. император Домициан разделя провинция Мизия на Горна Мизия и Долна Мизия.⁴ През 103 г. император Марк Улпий Траян разделя провинция Панония на Горна Панония и Долна Панония [Visy, Z. (ed.), 2003]. През 107 г. след окончателния разгром на даките Траян формира провинция Дакия на север от р. Дунав.⁵ Тя съществува до 272 г., когато император Аврелиан изтегля населението на провинцията на юг от реката и отново връща римската граница по течението на Дунав [Gudea, N. 1979, p. 63–87].

Първоначално по него са разположени осем легиона. Техният брой е увеличен в последната четвърт на столетието до десет. Завладяването на даките от император Марк Улпий Траян увеличава общата дължина на лимеса и усложнява допълнително неговата отбрана. През II в. на Дунавския лимес вече се дислоцирани 10 легиона, а в средата на века техният брой нараства на 12 [Wilkes, J. 2000, p. 101–119]. Броят на легионите, разположени по Ефратския лимес и в Египет, който се явява стратегически част от него, варира от 6 до 8, само в изключителни случаи по време на война се увеличава до 10 и повече.

² Ефратският лимес е обект на изследване повече от век [Lightfoot, C. 1986; Kennedy, D. L. 1996; French, D., and Lightfoot, C. 1989].

³ Конкретно относно римските провинции по горното и средното течение на р. Дунав [Visy, Z. 1988; Mackensen, M. 1987; Kandler, M., and Vetters, H. 1986].

⁴ Разделянето на провинцията на две е предизвикано от нахлуването на даките в нея. Военните действия срещу тях показват на император Домициан, че е невъзможно толкова дълга отбранителна линия да се намира под командването само на един провинциален управител. Относно войните на Домициан с даките вж. [Southern, P. 1997, p. 92–100; Schmitz, M. 2005, p. 11–12].

⁵ По-подробно относно войните на Траян с даките вж. [Wheeler, E. L. 2010; Schmitz, M. 2005, p. 17–37].

Паралелно с изграждането на новата имперска военна инфраструктура започват да се появяват нейните недостатъци. Разполагането на легионите в лагери "castra" на постоянна дислокация за продължително време създава опасност от тяхното обвързване с местното население, което в перспектива естествено ще доведе до намаляване на тяхната мобилност и нежелание да напускат за продължително време своята провинция, както и да участват в далечни военни кампании, които се провеждат на хиляди километри от мястото на тяхната постоянна дислокация.

Още император Октавиан Август, съзателят на новата военна инфраструктура, схваща тази опасност, поради което взема редица мерки, целящи да изолират легионерите от провинциалите. Той забранява на легионерите да се женят, което цели да предотврати възможността те да сключват бракове с местни жени от провинциите, в които са разположени [Phang, S. E. 2001, p. 16–19; Campbell, B. 1978, p. 153–154]. Прокарва се целенасочена тенденция към превръщане на легионите в затворени корпоративни структури, които са почти напълно изолирани от цивилния свят. Тези мерки въпреки цялата строгост, с която се прилагат, поне през първия век от съществуването на империята, не дават желаните резултати и много от легионерите живеят в конкубинат с местни жени от провинциите [Drummond, S. K., and Nelson, L. H. 1994, p. 10].

Друга мярка, която вземат императорите през I в. сл. Хр., е да сменят през няколко десетилетия дислокацията на легионите, прехвърляйки ги от една провинция в друга, а в редица случаи и от един лимес на друг. Понякога разместванията са мотивирани от военна необходимост или по политически съображения с оглед доверието или недоверието към едни или други легиони. Тази практика е прекратена в основни линии след управлението на император Марк Улпий Траян. От управлението на неговия наследник император Адриан разместванията се превръщат в изключение, а ако е необходимо усилването на дадена военна групировка, то тя се подсилва чрез прехвърляне на вексилации, набрани от легионите от другите лимеси или чрез създаване на нови легиони.

Фактически, след император Траян римските легиони окончателно се стационарират върху местата на постоянната си дислокация и с малки изключения остават там до IV в., а понякога и до следващия V в. Окончателното установяване на легионите в дадена провинция и лимес засилва процеса по тяхната интеграция с местните локални области, което от своя страна усилва чувството им за регионална идентичност. В перспектива развитието на тази тенденция довежда до все по-голямо обособяване на отделните войскове групировки по лимесите една от друга и засилването на чувството за конкуренция между тях, което особено силно се проявява в исторически моменти на нестабилна централна власт. В редица случаи тя прераства в открити военни конфликти за властта над империята, в които една срещу друга се сражават армейските групировки, разположени по лимесите.

Първата голяма властова криза в Римската империя настъпва през 68 г. Тя е предизвикана от неспособността на император Нерон да намери модус вивенди със сенатската аристокрация, което през указаната година довежда до метежи на сенатори, управляващи провинции [Chilver, G. E. 1957, p. 29–30]. Първи се разбунтува сенаторът от галски произход Гай Юлий Виндекс, който е управител на римската провинция Лугдунска Галия (Dio Cass., LXIII, 22) [Shotter, D. 2008, p. 156–157; Master, J. 2016, p. 50, 56]. Неговият метеж е подкрепен от престарелия сенатор Сервий Сулпиций Галба, управляващ провинция Тараконска Испания (Suet., Galba, 10, 1). Преди войските на двамата да успеят да се съединят, Виндекс е разбит от германските легиони и се самоубива [Hainsworth, J. B. 1962; Daly, L. J. 1975; Shotter, D. 1967]. В създалата се ситуация сенатът застава на страната на Галба, което принуждава император Нерон да се самоубие [Shotter, D. 2008, p. 155–167; Master, J. 2016, p. 67–68; Brunt, P. 1990, p. 18–20]. Сервий Сулпиций Галба триумфално се придвижва от Испания, през Галия и Северна Италия до Рим, където е посрещнат от сенаторите с надежда за възстановяване на техните традиционни свободи [Master, J. 2016, p. 75–78]. На 15 януари 69 г. Галба е убит от преторианците, които са подтикнати към бунт от знатния сенатор Марк Салвий Отон, който се обявява за император.⁶ В същото време към Вечният град се насочват разбунтувалите се по-рано германски легиони, които обявяват за император Авл Вителий, управител на Germania Inferior [Wellesley, K. 2000, p. 34–37]. Отон получава подкрепата на дунавските легиони. В негова подкрепа от Далмация и Панония се насочват към Италия четири легиона, които изпращат напред вексилации от по две хиляди

⁶ Тези събития са анализирани подробно в: [Damon, C. 2003, p. 159–164; Morgan, M. 2006, p. 64–67].

легионера, а основните сили на легионите се движат след авангарда, формиран от вексилациите [Тас., Hist., II, 11]. Отон и неговият щаб допускат стратегическа грешка. Те не изчакват пристигането на дунавските легиони [Тас., Hist., II, 32], които вече са достигнали Аквила [Тас., Hist., II, 46; Wellesley, K. 2000, p. 85], а избързват и влизат в сражение с противника в близост до селището Бедриак, намиращо се на няколко десетки километра от Кремона. В ожесточена битка, състояла се на 14 април 69 г., германските легиони разгромяват войските на Отон, който по-късно се самоубива.⁷ Дунавските легиони са принудени с голямо неудоволствие временно да признаят властта на Вителий за легитимна.

Разположените на изток легиони остават крайно недоволни от победата на германските легиони над Отон и провъзгласяването на техния командващ Авл Вителий за император. Трима от най-могъщите римски магистрати, заемащи висши постове в източните провинции, решават да обединят своите усилия, за да детронират новия принцепс и да ликвидират доминацията на рейнските легиони в управлението на империята. Начело на заговора застават Тит Флавий Веспасиан, командващ римските легиони, воюващи срещу въстаналите юдеи, управителят на провинция Сирия Гай Лициний Муциан⁸ и префектът на Египет Тиберий Юлий Александър [Levick, B. 1999, p. 43–49]. На 1 юли 69 г. египетските легиони се заклеват във вярност на Веспасиан, което де факто означава, че го провъзгласяват за император [Seut., Vesp., 6]. През следващите десетина дни същото правят и останалите източни легиони. Така официално Веспасиан е обявен за император от римските легиони, разположени по Ефратския лимес [Nicols, J. 1978, p. 57–65]. Начело на войските, насочващи се срещу Рим, е поставен Муциан, който се насочва на запад към Бизантион, без много да бърза.

През втората половина на август легионите, разположени в провинция Мизия и провинция Панония, също се заклеват във вярност на Веспасиан, признавайки по този начин неговата власт. Тази тяхна акция е мотивирана от омразата им към германските легиони, които разгромяват част от техните вексилации в първата битка при Бедриак и ненавистта им към Вителий [Тас., Hist., II, 85–86]. Начело на дунавските легиони застава Марк Антоний Прим, легат на legio VII⁹, който е активно подкрепян от Корнелий Фуск. Управителите на панонските провинции, провинция Норик и легатите на разквартируваните в тях легиони се събират в Петовиум (дн. словенския град Птуй) [Wellesley, K. 2000, p. 129]. Част от събралите се са склонни да се придържат към дефанзивна стратегия. Те предлагат да овладеят алпийските проходи и да блокират вителианците на Апенинския полуостров. Идеята е да се изчакат източните легиони под командването на Муциан, след което да се настъпи на юг от Алпите с обединените сили на дунавските и източните легиони. Тази тяхна дефанзивна стратегическа визия е мотивирана от страха им пред мощта на германските легиони и наскоро присъединилите се към тях вексилации от трите британски легиона, което значително усилва силите на Вителий съсредоточени в Италия [Тас., Hist., III, 1]. Срещу защитниците на отбраната се обявяват Антоний Прим и Корнелий Фуск [Wellesley, K. 2000, p. 130]. Те настояват за незабавно настъпление, докато противникът не се е организирал за отбрана и войските му са разпръснати из цяла Италия [Тас., Hist., III, 2–4]. Мнението на Антоний Прим надделява, защото той успява да спечели на своя страна центурионите и легионерите, които подкрепят неговата стратегическа визия [Wellesley, K. 2000, p. 131]. Командващите на панонските легиони изпращат писмо до управителя на провинция Мизия Апоний Сатурнин с настояване той възможно най-бързо да се присъедини с мизийските легиони към тях в подготвяното настъпление на юг от Алпите [Тас., Hist., III, 5].¹⁰

Антоний Прим повежда панонските легиони през Алпите. Той бърза да изпревари Муциан, защото искат заслугата за победата над рейнските легиони да бъде на дунавските, а не на източните [Тас.,

⁷ Подробно относно първата битка при Бедриак (Кремона) вж. [Wellesley, K. 2000, p. 73–89; Morgan, M. 2006, p. 102–107].

⁸ Относно личността и ролята на Муциан за овладяването на властта от Веспасиан и първите години от неговото управление [вж. de Kleijn, G. 2013, p. 433–459].

⁹ Впоследствие този легион ще бъде обединен с остатъците от унищожения legio I Germanica и ще бъде наречен legio VII Gemina, което означава удвоен легион.

¹⁰ Относно ролята на легионите, разположени в Мизия, в тази военна кампания вж. [Paunov, E., and Doncheva, D. 2013, p. 43–56].

Hist., III, 60].¹¹ В ускорен марш дунавските легиони преминават през Алпите. Първите военни операции на панонските легиони в Северна Италия се увенчават с успех. Тяхната увереност се увеличава, когато към тях се присъединява Апоний Сатурнин, който води със себе си VII Клавдиев легион, който се командва от военния трибун Випстан Месала, защото легатът на легиона Тетий Юлиан отсъства [Tac., Hist., III, 9]. Скоро към флавианците се присъединяват още два легиона, разквартирувани в провинция Мизия – Legio III Gallica и Legio VIII Augusta, с което техните сили значително нарастват и те са готови вече да влязат в сражение с противника [Tac., Hist., III, 10]. Присъствието на двама консуляри управители на провинции Тампий Флавиан на Панония и Апоний Сатурнин на Мизия създава реална опасност за Антоний Прим да загуби лидерската си позиция в командването на флавианските войски. Той успява ловко да отстрани тази заплаха, като инсценира бунт на панонските легиони срещу Тампий Флавиан, който е арестуван и изведен от лагера под охрана. Същата интрига е организирана и срещу Апоний Сатурнин, консуляр и управител на провинция Мизия. Срещу него се разбунтуват собствените му мизийски легиони [Wellesley, K. 2000, p. 137]. Той се спасява по случайност, скривайки се в една от пещите на баните, която не е затоплена. След като се укрива известно време, управителят на Мизия изоставя ликторите си и с тайно бяга в Патавиум. След отстраняването на двамата консуляри, Антоний Прим фактически остава единственият, който притежава достатъчно авторитет сред флавианските легати, за да поеме командването на войските [Tac., Hist., III, 10–11; Levick, B. 1999, p. 49–50].

По същото време сред вителианците също ескалират раздори и измени. Равенският флот, в който служат моряци основно от Панония и Далмация, изменя на Авл Вителий и преминава на страната на Веспасиан. Неговото командване е поето от Корнелий Фуск, един от най-близките съратници на Антоний Прим [Tac., Hist., III, 12; Wellesley, K. 2000, p. 136]. В редиците на вителианците започват раздори, а техният командващ Авл Цецина Алиен прави опит да убеди германските легиони да се закълнат във вярност на Веспасиан, но е арестуван и отстранен от командването [Tac., Hist., III, 13–14].

В създалата се ситуация Антоний Прим решава, че е време да атакува решително противника. В последвалата нощна битка известна като втората битка край Бедриак, флавианците разгромяват вителианците [Wellesley, K. 2000, p. 140–150]. На следващия ден те атакуват и превземат Кремона, градът е оплячкосан и опожарен, а голяма част от жителите на колонията са избити [Tac., Hist., III, 15–34; Levick, B. 1999, p. 50–51]. Дунавските легиони продължават своето настъпление към Рим, без да срещат сериозна съпротива от страна на противника. В края на декември 69 г. дунавските легиони шурмуват Рим и го превземат [Tac., Hist., III, 79–84]. Победата на Веспасиан и неговите привърженици е пълна, а тя до голяма степен е спечелена най-вече от дунавските легиони, които фактически разгромяват основните сили на противника и превземат Вечния град [Wellesley, K. 2000, p. 189–202].

Военните действия през 69 г. показват, че съперничеството между трите основни войскове групировки на империята е огромно. То се отнася не само до легатите на легионите, но в не по-малка степен е широко разпространено и сред легионерите и центурионите. Дунавските и източните легиони се страхуват от мощта на германските легиони и поради тази причина, когато рейнските легиони превземат Рим, те се обединяват срещу тях. Кампанията демонстрира по безспорен начин и главното предимство на дунавските легиони. То се състои в тяхното стратегическо разположение в средата на империята между източните и западните провинции. Тази невралгична зона за имперската отбрана позволява на дунавските легиони да изпреварят ефратските и първи да стигнат до Италия, а в същото време контролът на Източните Алпи им позволява да блокират някои от най-удобните пътища за прехвърляне на германските легиони през Алпите в Италия. Тези стратегически предимства на дунавските легиони обясняват до голяма степен тяхната решаваща роля във военната кампания от втората половина на 69 г.

Убийството на император Домициан на 18 септември 96 г. създава предпоставки за избухването на нова гражданска война.¹² Тя е предотвратена временно само благодарение на бързата реакция на част от лидерите на римския сенат, които успяват да прокарат и наложат избирането на възрания

¹¹ Дунавските легиони бързат да влязат в битка и да разбият последните войски на вителианците, преди към тях да се присъединят източните легиони, което е доказателство за негласното съперничество между дунавските и ефратските легиони.

¹² Относно обстоятелствата, свързани с убийството на Домициан вж. [Jones, B. M. 1992, p. 193–196; Southern, P. 1997, p. 118].

сенатор Марк Кокций Нерва за император [Collins, A. W. 2009, p. 73–106; Harvey B. K. 2002, p. 44–56]. Този избор тушира конфликта временно, но не решава окончателно въпроса за властта [Grainger, J. D. 2003, p. 45–51]. В тази сложна ситуация отново на преден план заплашва да излезе противопоставянето между трите най-силни войскови групировки на империята [Berrimann, A., and Todd, M. 2001, p. 312–331]. Конфликтът е предотвратен главно поради бързите и решителни действия на Нерва и неговото обкръжение, които номинират за наследник на трона Марк Улпий Траян – легат на провинция Горна Германия.¹³ Така назрелият конфликт между фаворита на германските легиони Траян и управителя на провинция Сирия, лидер на ефратската военна групировка М. Корнелий Нигрин Куриаций Матерн, е туширан в самия си зародиш [Alföldy, G., and Halfmann, H. M. 1973, p. 331 – 373; Grainger, J. D. 2003, p. 66–72]. Причините за мирното разрешаване на тлеещата конфликтна ситуация следва да се търсят в няколко посоки.

Споменът за военните действия от 68 – 69 г. и предизвиканите от тях заплахи по външните граници са все още много пресни, което прави римското общество и неговия политически и военен елит много предпазливи. Преобладаващата нагласа е в посока при възможност конфликтът да бъде избегнат. Двете европейски военни групировки не се чувстват достатъчно силни, за да се решат на открит конфликт за властта. Германската губи част от своя авторитет при метежа на Луций Антоний Сатурнин (кр. 88 – нач. 89 г.), управител на провинция Горна Германия.¹⁴ Дунавските легиони още не могат да се възстановят напълно от недотам успешните военни кампании срещу даките 85 – 89 г. и сарматите 92 г.¹⁵ В тази стратегическа ситуация източните легиони изглеждат отново като фаворити, но тази заплаха вероятно води до негласна коалиция между рейнските и дунавските легиони, което до голяма степен спира ефратските легиони и техните легати да преминат към открита конфронтация [Bennett, J. 2005, p. 41–42, 77]. Не на последно място, а защо не и на първо, опасността от нова вътрешна война е избегната и от бързите действия на управляващите в Рим, които поставят източните легиони и Нигрин Куриаций Матерн пред свършен факт [Eck, W. 1982, p. 139–153].

През септември 97 г. на Капитолийския хълм, по време на тържествена процесия в чест на победите, удържани от Марк Улпий Траян, император Нерва обявява официално, че го осиновява. На 25 октомври Траян официално е осиновен от Нерва и фактически се превръща в законен негов наследник на трона [Bennett, J. 2005, p. 47–50]. Нерва умира на 25 януари 98 г., с което Марк Улпий Траян става август и възможността за оспорване на неговата власт е практически ликвидирана [Grainger, J. D. 2003, p. 107–114].

Следващата голяма криза в Римската империя започва с убийството на император Комод на 31 декември 192 г. Провъзгласеният за император от сената Публий Хелвиций Пертинакс не успява да се задържи дълго и е убит от преторианците в края на месец март 193 г. [Alföldy, G. 1987, p. 326–348]. Последвалата неспособност на сенаторите максимално бързо да овладеят политическата ситуация в Рим и да прекратят метежа на преторианската гвардия довеждат до избухване на война за властта между трите имперски военни групировки, която продължава почти пет години – от 193 до 197 г. След убийството на Пертинакс преторианците организират наддаване за императорската власт между градския префект на Рим Тит Флавий Клавдий Сулпициан и сенатора Дидий Юлиан [Leaning, J. B. 1989, p. 548–565]. Търгът е спечелен от Юлиан, който е провъзгласен за император от преторианците, а сенатът е принуден да санкционира неговия избор под техен натиск [Dio Cass., LXXIV, 11–12; De la Bédoyère, G. 2017, p. 1–3].

Фактът, че преторианците получават значителни облаги и реално сами решават кой да е император, без да отчетат настроенятия на легионите, провокира последните също да издигнат свои претенденти за върховната власт. Легионерите са недоволни, че те основно понасят трудностите и

¹³ Сред римските сенатори, приближени до император Нерва, най-голяма заслуга за избора на Траян имат неговият близък приятел Луций Лициний Сура, който също е родом от Испания, както и Траян и Секст Юлий Фронтин, един от най-доверените приятели на Кокций Нерва, и видни военни командири от епохата на Домициан. По-подробно относно връзките между тях вж. [Grainger, J. D. 2003, p. 73–87].

¹⁴ По-подробно относно въстанието на Апулей Сатурнин вж. [Walser, G. 1968, p. 497–507; Syme, R. 1978, p. 12–21; Strobel, K. 1986, p. 203–220].

¹⁵ Тези военни конфликти са разгледани детайлно в изследванията на: [Strobel, K. 1989; Wilkes, J. J. 1983, p. 255–289].

опасностите, свързани с охраната на имперските граници, а изнежените преторианци получават всички облаги, защото са разположени в Рим и могат директно да влияят върху избора на император. Войната от 68 – 69 г. показва на легионите, че те също могат да имат последната дума кой да управлява империята и преторианците не разполагат с достатъчно военни ресурси, за да им се противопоставят ефективно. Осъзнали своята сила, легионите по лимесите също заявяват своето желание да участват в избора на император. През месец април 193 г. дунавските легиони провъзгласяват в Карнунтум за император Септимий Север, управител на провинция Горна Панония [Potter, D. 2004, p. 101–107; De la Bédoyère, G. 2017, p. 218]. Източните легиони провъзгласяват в Антиохия за император Песцений Нигер – управител на провинция Сирия, а рейнските легиони след убийството на Дидий Юлиан провъзгласяват за император Клодий Албин, управител на Британия [Dio Cass., LXXIV, 14, 3; Birley, A. R. 1988, p. 93–105].

Септимий Север действа най-активно от тримата претенденти. Преди да започне активни военни действия, африканецът сключва временен съюз с Клодий Албин, който признава за Цезар [Hekster, O. 2015, p. 209–210]. По този начин Север си осигурява тила от запад. Компромисът между дунавските и рейнските легиони показва, че те се страхуват повече от източните легиони и докато последните се явяват ефективна заплаха, двете европейски военни групировки са склонни да търсят пътища за съюз [Fitz, J. 1971, p. 425–429]. Ефратските легиони поне временно не представляват заплаха за Септимий Север, защото техният командващ Нигер не бърза да организира настъпление на запад към Балканите. Тази стратегическа ситуация принуждава командващия на дунавските легиони да бърза. Той повежда своите войски към Италия [Bingham, S. 2013, p. 45–46]. Дидий Юлиан не успява да организира ефективна отбрана, а де факто и не разполага с достатъчно военни ресурси, за да го направи. Основата на неговите военни ефективни са преторианската гвардия и моряците от Мизенския флот. Когато преторианците разбират, че всяка съпротива е обречена, те решават да се отгърват от неудобния император и го убиват на 1 юни 193 г., формално използвайки санкцията на сената за екзекуцията на Дидий Юлиан [Dio Cass., LXXIV, 17, 5; SHA, Did. lui., 8, 8; Herod., II, 12, 7; SHA., S. Sev., 5, 10; Joann. Antioch., frg. 126, 4].

Септимий Север влиза тържествено в Рим [Dio Cass., LXXV, 1, 3–5], но преди това събира на Марсово поле преторианците, обкръжава ги със своите легионери и ги разоръжава, след което ги разпраща по легионите, разположени на лимеса [Dio Cass., LXXV, 1, 1–2; Ege. Salm., 127 Muell., v. 1–12; Herod., II, 13, 1–12; SHA, S. Sev., 6, 11]. С този акт той удовлетворява желанието на легионерите привилегированите преторианци да понесат наказание за престъпното разпореждане с императорската власт, която те фактически обявяват на търг [Birley, E. 1969, p. 63–82; Smith, R. E. 1972, p. 481–499]. Разбира се, по този начин той отстранява от столицата на империята тази разпасана и недисциплинирана гвардия, която е негативно разположена към него, а от верните си дунавски легиони формира нова преторианска гвардия [Dio Cass., LXXV, 2, 4–6 = Xiph., 294, 15–30 R. St.; Ege. Val., 337 p. 733], която е върна само на него и не е свързана по никакъв начин със сената или гражданите на град Рим, поне на първо време [Bingham, S. 2013, p. 3].

След кратък престой в Рим през юли Септимий Север потегля от града на изток, за да воюва срещу Песцений Нигер. Междувременно последният започва офанзива на запад. Премахва с войските си през проливите в Биантион, откъдето се прехвърля в Перинт, но е контраатакуван от дунавските легиони. Ударната групировка в тази армия се състои от legio I Italica и legio XI Claudia, които са командвани от легата на legio I Italica Луций Марий Максим Перпетус Аврелиан. Нигер се оттегля в Биантион, който е обсаден от войските на Север [CIL, VI, 1450]. Дунавските легиони се прехвърлят през проливите и продължават настъплението си на изток в Мала Азия. Във Витиния между главния град на провинцията Никея и малкия град Киос войските на северианците, командвани от Тиберий Клавдий Кандид, разбиват в ожесточена битка ефратските легиони, командвани лично от Песцений Нигер [Dio Cass., LXXV, 6, 4–6].¹⁶

Дунавските легиони продължават своето настъпление на изток. В битката при Киликийските врати те отново разгромяват войските на Нигер [Herod., III, 3, 6–8], а в следващата битка при Иса му нанасят катастрофално поражение [Dio Cass., LXXV, 7–8, 1; Herod., III, 4, 2–5]. Песцений Нигер е настигнат и убит в Антиохия на р. Оронт или в близост до града [Dio Cass., LXXV, 8, 3; Herod., III, 4,

¹⁶ Сражението вероятно се разиграва през януари 194 г.

6], с което фактически източната кампания е спечелена от Север и неговите легати [Birley, A. R. 1988, p. 115–120]. Победата на дунавските легиони над ефратските демонстрира промененото съотношение на силите между трите главни военни групировки на империята. В края на втори век фактически най-силни и многобройни са войските, разположени по Дунавския лимес, който се явява стратегически най-важен за империята, защото през зоната на отбраняваните от него територии по *via Militaris* се осъществява връзката между Рейнския и Ефратския лимес.

Единствено Бизантион продължава да се съпротивлява. Градът е обсаден през есента на 193 г. от легионите на Север. Обсадата е изключително тежка поради мощните крепостни стени, с които е защитен града на Босфора. Сраженията продължават почти три години и завършват през юни 196 г. с капитулацията на обсадените, които изчерпват напълно запасите си от храни и прибягват дори до канибализъм [Dio Cass., LXXV, 10–14]. След капитулацията на Бизантион неговите крепостни стени са сринати, а полисът е десинойкизиран, което фактически означава, че губи градския си статут. Неговата селска територия, т.нар. “хора“, е предадена на Перинт [Dio Cass., LXXV, 14, 3].¹⁷

Овладей напълно източните провинции, Септимий Север през 196 г. започва война срещу Клодий Албин и поддържащите го рейнски легиони [Birley, A. R. 1988, p. 121–128]. Военната кампания на запад приключва сравнително бързо в битката край Лугдунум – 19 февруари 197 г. [Schumacher, L. 2003, p. 363–368]. Септимий Север разгромява войските на Клодий Албин, който загива в сражението или след неговия край [Dio Cass., LXXVI, 6 – 7, 3; Urban, R. 1999, p. 85–87]. След този решаваш успех цялата Римска империя вече се намира под властта на Север.

Войната, довела на власт новата династия на Северите, е много по-продължителна и ожесточена от конфликта, разразил се през 68 – 69 г. Военните операции се разгръщат върху голяма част от римските територии. В хода на военните действия са разорени много провинции, воюващите превземат и разрушават богати градове, като например Бизантион, който е десинойкизиран след превземането му.

Значението на легионите от Дунавския лимес за оцеляването на империята особено ясно проличава по време на военните императори и тежката политическа криза, в която изпада империята през третата четвърт на III в. [Potter, D. 1990, p. 11–69]. Пикът на кризисните процеси започва с разгрома на римските войски, командвани от император Публий Лициний Валериан, от сасандиските войски, командвани от шах Шапур I края Едеса – 259/260 г. Римските войски попадат в обкръжение и са принудени да капитулират [Potter, D. 1990, p. 337–341]. Персите пленяват голяма част от източната римска армия, включително и императора. Римската отбрана по Ефратския лимес е напълно разбита. Сасанидските войски пресичат р. Ефрат и настъпват на запад [Goltz, A., and Hartmann, U. 2008, p. 228–244]. Те превземат и разграбват Антиохия на р. Оронт, нахлуват в провинция Кападокия и провинция Кликия, в която превземат и разграбват град Тарс. Голяма част от източните римски провинции са разграбени и опустошени [Potter, D. 2004, p. 254–261]. Сасанидската агресия е спряна от хегемона на Палмира, който успява да отблъсне враговете източно от Ефрат и дори започва контраофанзива в Месопотамия. Император Галиен не разполага с достатъчно ресурси, за да възстанови контрола си над източните провинции и е принуден да признае Септимий Оденат за “*corrector totius Orientis*”, което де факто означава, че признава неговата власт над източните римски провинции, срещу което Оденат признава номинално върховната власт на Галиен [Alföldi, A. 1967, p. 138–153; Teixidor, J. 2005, p. 194–217]. В същото време въстават и легионите от Рейнския лимес [Urban, R. 1999, p. 88–93]. Те провъзгласяват за император Марк Касианий Латиний Постум, който успява да отцепи от империята германските, галските, британските и испанските провинции.¹⁸

Император Галиен няма възможност да провежда активна настъпателна политика насочена към възстановяване единството на империята, защото под негов контрол не се намират достатъчно военни ефективи [Dietz, K. 2012]. Той е принуден да разчита основно на легионите от Дунавския лимес, за да съхрани поне номинално единството на империята. Части от тези войски формират основата на мобилния корпус, създаден от Галиен, който се превръща в модел за имперската военна организация през домината основана на мобилните корпуси – комитатенсес [Speidel, M. P. 2008, p. 675–680;

¹⁷ Относно десинойкизирането на Бизантион и последвалото няколко години по-късно възстановяване на неговият полисен статут 202 или 204 г. [вж. Mango, C. 2003, p. 593–599].

¹⁸ Последните изследвания относно т. нар. “Галска империя“ са представени [в: Luther, A. 2008, p. 325 – 342; Bakker, L. 1993, p. 369–386].

Richardot, P. 1998, p. 209–217]. Фактически възстановяването на единството на империята до голяма степен се реализира от император Клавдий II Готски и Аврелиан благодарение на войските от Дунавския лимес и мобилния корпус, създаден от Галиен.¹⁹

Посочените примери доказват по безспорен начин изключително важното значение на Дунавския лимес за завладяването и контрола върху властта в Римската империя. Тази тенденция е функция на стратегическото значение, което има Дунавският лимес за оцеляването на империята. Легионите, разположени по течението на р. Дунав, защитават стратегически най-важната и невралгична точка за отбраната на империята. Те отговарят за отбраната на Балканския полуостров и проливите, които фактически се явяват връзката между западната и източната част на държавата.²⁰ Разположени в центъра на имперската отбранителна инфраструктура, те могат при необходимост да помогнат възможно най-бързо на легионите, защитаващи Рейнския или Ефратския лимес. В същото време през зоната, защитавана от тях, преминава стратегическия военен път *via Militaris*, известен още и като *via Diagonalis*, който дава възможност възможно най-бързо да се прехвърлят легиони от Рейнския към Ефратския лимес и обратно [**Rebuffat, R.** 1987].

Тези фактори принуждават императорите да отделят значително внимание на отбраната на Дунавския лимес, по който се разполагат едни от най-боеспособните легиони. Усещането за собствената им мощ мотивира легионерите да участват активно във всяка ситуация, в която се решава съдбата на имперското управление. В същото време, за разлика от ефратските и рейнските легиони, разположените по река Дунав се оказват много повече свързани с централната власт в Рим, отколкото с местните провинциални общности, което е още един немаловажен фактор за тяхната вяроност към легитимните императори, резидиращи във Вечния град, и съответно желанието на последните да се опират в отстояването на своята власт на легионите от Дунавския лимес.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Извори:

- P. Cornelii Taciti libri qui supersunt. t. 2. fasc. 1. Historiarum libri. Ed. H. Heubner. Stuttgart: Teubner, 1978.
 Dio's Roman History. Vol VIII. Eds. E. Capps, T. E. Page. London – New York, 1925.
 Dio's Roman History. Vol. IX. Eds. T. E. Page, E. Capps, W. H. D. Rouse, L. A. Post, E. H. Warmington. London – Cambridge MA, 1955.
 Herodiani ab excessu divi Marci libri octo. ed. Lud. Mendelssohn. Lipsiae: Teubneri, 1883.
 SHA: Scriptorum Historiae Augustae. Vol. I – II. Ed. Herman Peter. Lipsiae: Teubneri, 1884.
 C. Svetoni Tranquilli Opera. Vol. I. De vita Caesarum libri VIII. Ed. M. Ihm. Stuttgart: Teubner, 1973.

Изследвания:

- Alföldi, A.** 1967 – A. Alföldi. Studien zur Geschichte der Weltkrise des 3. Jahrhunderts n. Chr. Darmstadt, 1967.
Alföldy, G. 1987 – G. Alföldy. Römisches Heeresgeschichte, Beiträge 1962-1985. Amsterdam: Gieben, 1987.
Alföldy, G., and Halfmann, H. M. 1973 – G. Alföldy and H. M. Halfmann. Cornelius Nigrinus Curvatus Maternus, General Domitians und Rivale Trajans. – Chiron, Bd. 3, 1973, 331–373.
Baatz, D. 2000 – D. Baatz. Der römische Limes: Archäologische Ausflüge zwischen Rhein und Donau. Berlin, 2000.
Bakker, L. 1993 – L. Bakker. Raetien unter Postumus. Das Siegesdenkmal einer Juthungenschlacht im Jahre 260 n. Chr. aus Augsburg. – Germania, 71, 1993.
De la Bédoyère, G. 2017 – G. De la Bédoyère. Praetorian. The Rise and Fall of Rome's Imperial Bodyguard. Ceredigion, Wales: Gomer Press, 2017.
Bennett, J. 2005 – J. Bennett. Trajan, Optimus Princeps: A Life and Times. London–New York: Routledge, 2005.
Berrimann, A., and Todd, M. 2001 – A. Berrimann and M. Todd. A very Roman Coup: the Hidden War of Imperial Succession, AD 96–98. –Historia, 50, 2001.

¹⁹ Относно дискусията в съвременната историография, свързана с ролята на мобилния корпус, създаден от Галиен [вж. **Macdowall, S.** 1999, p. 4–5; **Southern, P., and Dixon, K. R.** 1998, p. 11].

²⁰ Изключителното стратегическо значение на този регион за империята се демонстрира и от факта, че точно там император Константин Велики основава новата имперска столица Константинопол.

- Bingham, S.** 2013 – S. Bingham. *The Pretorian Guard: A History of Rome's Elite Special Forces*. London–New York: Tauris, 2013.
- Birley, A. R.** 1988 – A. R. Birley. *Septimius Severus: The African Emperor*. New Haven–London, 1988.
- Birley, E.** 1969 – E. Birley. *Septimius Severus and the Roman Army*. – *Epigraphische Studien*, 8, 1969, 63–82.
- Le Bohec, Y.** 1993 – Y. Le Bohec. *Armee von Augustus zu Konstantin d. Gr.* Stuttgart, 1993.
- Brunt, P.** 1990 – P. Brunt. *The Revolt of Vindex and the Fallof Nero*. – In: Brunt, P. (ed.). *Roman Imperial Themes*. Oxford: Clarendon, 1990, 9–32.
- Burns, T. S.** 2003 – T. S. Burns. *Rome and the Barbarians: 100 B.C. – A.D. 400*. Baltimore, 2003.
- Campbell, B.** 1978 – B. Campbell. *The marriage of soldiers under the Empire*. – *Journal of Roman Studies*, 68, 1978, 153–166.
- Chilver, G. E.** 1957 – G. E. Chilver. *The Army in Politics, A.D. 68 – 70*. – *Journal of Roman Studies*, 47, 1957, 29–35.
- Collins, A. W.** 2009 – A. W. Collins. *The palace Revolution: the assassination of Domitian and the accession of Nerva*. – *Phoenix*, 63, 2009, 73–106.
- Daly, L. J.** 1975 – L. J. Daly. *Verginius at Vesontio: The Incongruity of the Bellum Neronis*. – *Historia*, 24, 1975, 75–100.
- Damon, C.** 2003 – C. Damon. *Tacitus. Histories Book 1*. Cambridge, 2003.
- Dietz, K.** 2012 – K. Dietz. *Zum Kampf zwischen Gallienus und Postumus*. – In: Fischer, T. (Hrsg.). *Die Krise des 3. Jahrhunderts n. Chr. und das Gallische Sonderreich*. Wiesbaden, 2012, 29–62.
- Drummond, S. K., and Nelson, L. H.** 1994 – S. K. Drummond and L. H. Nelson. *The western frontiers of imperial Rome*. London – New York: Routledge, 1994.
- Eck, W.** 1982 – W. Eck. *Prokonsuln von Asia in der Flavisch-Traianischen Zeit*. – *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 45, 1982, 139–153.
- Eder, W.** 2005 – W. Eder. *Augustus and the power of Tradicion*. – In: Galinsky, K. (ed.). *The Cambridge Companion to the Age of Augustus*. Cambridge, 2005, 13–32.
- Edwell, P. M.** 2008 – P. M. Edwell. *Between Rome and Persia. The middle Euphrates, Mesopotamia and Palmyra under Roman control*. London–New York: Routledge, 2008.
- Elton, H.** 1996 – H. Elton. *Frontiers of the Roman Empire*. London–New York: Routledge, 1996.
- Fitz, J.** 1971 – J. Fitz. *The Policy of Septimius Severus in the Military Direction of the Civil War between 193–197*. – In: *Acta of the Fifth International Congress of Greek and Latin Epigraphy*. Oxford, 1971, 425–429.
- French, D., and Lightfoot, C.** 1989 – D. French and C. Lightfoot. *The Eastern Frontier of the Roman Empire*. Oxford, 1989.
- Genser, K.** 1986 – K. Genser. *Der Österreiche Donaulimes in der Römerzeit: ein Forschungsbericht*. Vienna, 1986.
- Goltz, A., and Hartmann, U.** 2008 – A. Goltz and U. Hartmann. *Valerianus und Gallienus*. – In: Klaus-Peter, J. (ed.). *Die Zeit der Soldatenkaiser. Krise und Transformation des Römischen Reiches in 3. Jahrhundert n. Chr. (235–284)*. Berlin: Akademie Verlag, 2008, 223–296.
- Grainger, J. D.** 2003 – J. D. Grainger. *Nerva and the roman succession crisis of AD 96–99*. London–New York: Routledge, 2003.
- Gudea, N.** 1979 – N. Gudea. *The Defensive System of Roman Dacia*. – *Britannia*, 10, 1979, 63–87.
- Hainsworth, J. B.** 1962 – J. B. Hainsworth. *Verginius and Vindex*. – *Historia*, 11, 1962, 86–96
- Hanson, W. S.** 2014 – W. S. Hanson. *The nature and function of Roman frontiers revisited*. – In: Collins, R and McIntosh, F. (Eds.). *Life in the Limes. Studies of the People and Objects of the Roman Frontiers*. Oxford, 2014, 4–10.
- Harvey B. K.** 2002 – B. K. Harvey. *The Dies Imperii of Nerva*. – *Ancient History Bulletin*, 16, 2002, 44–56.
- Hekster, O.** 2015 – O. Hekster. *Emperors and Ancestors: Roman Rulers and the Constraints of Tradition*. Oxford, 2015.
- Hind, J. G.** 1984 – J. G. Hind. *Whatever happened to the Agri Decumates?* – *Britannia*, 15, 1984, 187–192.
- Jones, B. M.** 1992 – B. M. Jones. *The Emperor Domitian*. London: Routledge, 1992.
- Kandler, M., and Vettors, H.** 1986 – M. Kandler and H. Vettors. *Der römische Limes in Österreich*. Vienna, 1986.
- Kennedy, D. L., and Riley, D.** 1996 – D. L. Kennedy and D. Riley. *Rome's Desert Frontier from the Air*. London, 1990.
- Kennedy, D. L.** 1996 – D. L. Kennedy. *The Roman Army in the East*. Ann Arbor, 1996.
- de Kleijn, G.** 2013 – G. de Kleijn. *C. Licinius Mucianus, Vespasian's Co-ruler in Rome*. – *Mnemosyne*, 66, 2013, 433–459.
- Leaning, J. B.** 1989 – J. B. Leaning. *Didius Julianus and his Biographer*. – *Latomus*, 48, 1989.
- Levick, B.** 1999 – B. Levick. *Vespasian*. London–New York, 1999.
- Lica, V.** 2000 – V. Lica. *The Coming of the Rome in the Dacian World*. Konstanz, 2000.
- Lightfoot, C.** 1986 – C. Lightfoot. *The Eastern Frontier of the Roman East*. Oxford, 1986.
- Luther, A.** 2008 – A. Luther. *Das gallische Sonderreich*. – In: Klaus-Peter, J. (ed.). *Die Zeit der Soldatenkaiser. Krise und Transformation des Römischen Reiches in 3. Jahrhundert n. Chr. (235 – 284)*. Berlin: Akademie Verlag, 2008, 325–342.
- Luttwak, E.** 1976 – E. Luttwak. *The Grand Strategy of the Roman Empire from the First century AD to the Third*. Baltimore, 1976.
- Mackensen, M.** 1987 – M. Mackensen. *Frühkaiserzeitliche Kleinkastelle bei Nersingen und Burlafingen an der oberen Donau*. München, 1987.

- Mango, Ñ.** 2003 – C. Mango. *Septime Severe et Byzance*. – *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, vol. 147, 2003, ' 2, 593–608.
- Mann, J. C.** 1974 – J. C. Mann. *The frontiers of the Roman principate*. – In: Temporini, H. (ed.). *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*. Bd. II, Half. 1. Berlin, 1974, 508–533.
- Macdowall, S.** 1999 – S. Macdowall. *Late roman cavalryman, 236–565 AD*. London, 1999.
- Master, J.** 2016 – J. Master. *Provincial Soldiers and Imperial Instability in the Histories of Tacitus*. Ann Arbor, 2016.
- Millar, F.** 1973 – F. Millar. *Triumvirate and principate*. – *Journal of Roman Studies*, 63, 1973, 50–67.
- Morgan, M.** 2006 – M. Morgan. *69 A.D. The Year of Four Emperors*. Oxford, 2006.
- Nicols, J.** 1978 – J. Nicols. *Vespasian and the patres Flaviana*. Wiesbaden, 1978.
- Okun, M. L.** 1989 – M. L. Okun. *The Early Roman Frontier in the Upper Rhine Area: Assimilation and Acculturation on a Romans Frontier*. Oxford, 1989.
- Paunov, E., and Doncheva, D.** 2013 – E. Paunov and D. Doncheva. *The Role and Military Significance of Moesia in the “Year of the Four Emperors” and under Vespasian*. – *Diomedes*, 6, 2013, 43–56.
- Phang, S. E.** 2001 – S. E. Phang. *The Marriage of Roman soldiers (13 BC – AD 235). Law and family in the imperial army*. Leiden–Boston: Brill, 2001.
- Potter, D.** 1990 – D. Potter. *Prophecy and History in the Crisis of the Roman Empire. A Historical Commentary on the Thirteenth Sibylline Oracle*. Oxford: Clarendon Press, 1990.
- Potter, D.** 2004 – D. Potter. *The Roman Empire at Bay AD 180–395*. London–New York, 2004.
- Rankov, B.** 2005 – B. Rankov. *Do rivers make good frontiers?* – In: Visy, Z. (ed.). *Limes XIX. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies*. Pécs, 2005, 175–181.
- Rebuffat, R.** 1987 – R. Rebuffat. *Via militaris*. – *Latomus*, 46, 1987, 52–67.
- Richardot, P.** 1998 – P. Richardot. *La fin de l'armée romaine (284–476)*. Paris, 1998.
- Schallmayer, E.** 2006 – E. Schallmayer. *Der Limes. Geschichte einer Grenze*. München, 2006.
- Schmitz, M.** 2005 – M. Schmitz. *The Dacian Threat, 101 – 106. Enemies of Rome*. Armidale, 2005.
- Schumacher, L.** 2003 – L. Schumacher. *Die politische Stellung des D. Clodius Albinus (193–197 n. Chr.)*. – *Römisch-Germanisches Zentralmuseum Mainz*, 50, 2003, 355–369.
- Severy, B.** 2003 – B. Severy. *Augustus and the family at the birth of the Roman Empire*. New York–London: Routledge, 2003.
- Shotter, D.** 1967 – D. Shotter. *Tacitus and Verginius Rufus*. – *Classical Quarterly*, 17, 1967, 370–381.
- Shotter, D.** 2008 – D. Shotter. *Nero Caesar Augustus: Emperor of Rome*. London–New York: Routledge, 2008.
- Smith, R. E.** 1972 – R. E. Smith. *The Roman army reforms of Septimius Severus*. – *Historia*, 21, 1972, 481–499.
- Southern, P.** 1997 – P. Southern. *Domitian: Tragic Tyrant*. London–New York: Routledge, 1997.
- Southern, P., and Dixon, K. R.** 1998 – P. Southern and K. R. Dixon. *The late roman army*. London, 1998.
- Speidel, M. P.** 2008 – M. P. Speidel. *Das Heer*. – In: Klaus-Peter, J. (ed.). *Die Zeit der Soldatenkaiser. Krise und Transformation des Römischen Reiches in 3. Jahrhundert n. Chr. (235 – 284)*. Berlin: Akademie Verlag, 2008, 673 – 690.
- Strobel, K.** 1986 – K. Strobel. *Der Aufstand des L. Antonius Saturninus und der sogenannte zweite Chattenkrieg Domitianus*. – *Tyche*, 1, 1986.
- Strobel, K.** 1989 – K. Strobel. *Die Donaukrieg Domitians*. Bonn, 1989.
- Syme, R.** 1978 – R. Syme. *Antoninus Saturninus*. – *Journal of Roman Studies*, 68, 1978.
- Tarpin, M. M.** 2003 – M. M. Tarpin. *Licinius Crassus imperator, et les dépouilles opimes de la République*. – *Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes*, t. LXXVII, 2003, ' 2, 275–311.
- Teixidor, J.** 2005 – J. Teixidor. *Palmira in the third Century*. – In: Cussini, E. (ed.). *A Journey to Palmyra: Collected Essays to Remember Delbert R. Hillers*. Leiden–Boston: Brill, 2005, 181–226.
- Urban, R.** 1999 – R. Urban. *Gallia rebellis. Erhebungen in Gallien im Spiegel antiker Zeugnisse*. Stuttgart, 1999.
- Visy, Z.** 1988 – Z. Visy. *Der pannonische Limes in Ungarn*. Stuttgart, 1988.
- Visy, Z. (ed.)**, 2003 – Z. Visy. (ed.). *The Roman Army in Pannonia. An Archaeological Guide of the Ripa Pannonica*. 2003.
- Walser, G.** 1968 – G. Walser. *Der Putsch des Saturninus gegen Domitian*. – *Provincialia*, 40, 1968.
- Wheeler, E. L.** 2010 – E. L. Wheeler, E. L. *Rome's Dacian Wars: Domitian, Trajan, and Strategy on of Danube, Part I*. – *Journal of Military History*, 74, 2010, 1185–1227.
- Wellesley, K.** 2000 – K. Wellesley. *The Year of the Four Emperors*. London – New York: Routledge, 2000.
- Wilkes, J. J.** 1983 – J. J. Wilkes. *Romans, Dacians and Sarmatians in the first and early second centuries*. – In: Hartley, B., and Wachter, J. (eds.). *Rome and Her Northern Provinces*. Eds. Gloucester, 1983, 255–289.
- Wilkes, J.** 2000 – J. Wilkes. *Roman Legions and their Fortresses in the Danube Lands (First to Third Centuries)*. – In: Brewer, R. (ed.). *Roman Fortresses and their Legions*. London–Cardiff, 2000, 101–119.